

Fernand Braudel

Identitet Francuske

Bilješka o piscu i djelu

U uvodu *L'identité de la France* Braudel piše: »*nisam prestao razmišljati o toj dubinskoj Francuskoj, koja kao da se uvukla u samu sebe, koja teče već prema nagibima svojstvenima njezinoj povijesti, osuđena da se nastavlja pa bilo što bilo. Iz te je fascinacije rođen ambivalentan naslov na koji sam se malo-pomalo navikao.*« Fernand Braudel (1902–1985) poznat je kao najvažnija ličnost, uz osnivače Marca Blocha (1886–1944) i Luciena Febvrea (1876–1954), »nouvelle histoire«, historiografske škole nastale oko časopisa *Annales* i institucija koje su »analisti« osnovali i razvili. Braudelov je razvoj postupan, od srednjoškolskog nastavnika do vodeće uloge u drugoj generaciji »analista«. Započinje predavati na liceju u Alžiru, zatim na pariškim licejima. Izabran je za nastavnika na Univerzitetu u Sao Paulu, 1935. Direktor je L'Ecole Pratique des Hautes Etudes u Parizu od 1937. Godine 1940. zarobljen je te do kraja rata ostaje u zarobljeništvu. Od 1946. jedan je od direktora časopisa *Annales*, ulazi u Collège de France 1949, a 1956. postaje predsjednik VI. sekcije Hautes Etudes koja pod njegovim vodstvom prerasta u L'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Godine 1962. osniva Maison des sciences de l'homme. Uvažavan u čitavom znanstvenom svijetu kao jedan od najistaknutijih historičara našeg doba izabran je, godinu dana pred smrt, za člana Académie française. Glavna su mu djela *la Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), *Civili-*

sation matérielle, Economie et Capitalisme (1979) i *L'identité de la France* (1986), knjiga zamišljena u četiri opsežna dijela. Dva završena dijela publicirana su u tri toma godinu dana nakon Braudelove smrti. Ovdje objavljujemo Uvod toga posljednjeg Braudelova djela. Tekst je datiran s 1981. godinom, napisan je dakle u tijeku nastajanja knjige te sadrži sve značajke uvoda, jer izlaže sadržaj knjige koju pisac počinje pisati i raspored njezina sadržaja. No ujedno je taj uvod zaključni tekst čitavog Braudelova djela, jer *L'identité* nije samo posljednja nego zaključna knjiga. Ona je to po svom sadržaju i intenciji pisca. Moglo bi se reći da Braudelovo životno djelo uvire u *L'identité de la France*. Tako je i Uvod sažetak nakon svega upućen čitaocu pred čitanje posljednjeg djela. U dvojstvu sumiranja na početku novog napora, koji je izvjesno posljednji, izuzetnost je i draž toga relativno kratkog teksta. Braudel sažeto ali iscrpno, kompleksno no pregledno, s nadmoćnom lakoćom razvijenog stila istinskog pisca daje konačni izvještaj i posljednji nacrt svoga historiografskog creda. Pred nama je zapravo intelektualna oporuka velikog historičara. Nije upućena samo historičarima. »*Svaka humanistička znanost ima svoj prostor, svoju lepezu objašnjenja. Pa ipak svaka od njih implicira ukupnost društvene realnosti, ili pak, jednostavno, supstancu svih ostalih društvenih znanosti. Svaka od njih, određena sama sobom, nadodređena je izvana; zona koju osvjetljuje dodiruje zone ostalih*« – zaviješta nam Fernand Braudel.

Eugen Franković

Uvod

L'histoire se fait sans se connaître.

Jean-Paul Sartre¹

Kažem to jednom zauvijek: volim Francusku istom onom strašću, zahtjevnom i kompliciranom, kao i Jules Michelet. Ne pravim pri tom razliku između vrлина i mana, između onoga što mi je draže i onoga što teže prihvaćam. Ali ta strast neće uopće utjecati na stranice ovog djela. Brižljivo ću je držati po strani. Moguće je da me pokuša prevariti, da me iznenadi, i zato ću je pažljivo nadzirati. I upozoravat ću usput na svoje eventualne slabosti. Jer stalo mi je do toga da govorim o Francuskoj kao da je riječ o nekoj drugoj zemlji, o nekoj drugoj domovini, o nekoj drugoj naciji. »Gledati Francusku«, govorio je Charles Péguy, »kao da nisi odande«. ² Uostalom, zanat povjesničara, razvijajući se, osuđuje nas sve više i više na suhoparnost, na isključenje srca. Povijest, kojoj je i previše ugodan kontakt s drugim humanističkim znanostima, ne bi inače težila da kao i one postane vrlo nesavršena znanost, ali ipak znanost.

Onoliko udaljen »promatrač« koliko je samo moguće, povjesničar mora samog sebe osuditi na neku vrstu osobne šutnje. Možda će mi takav napor olakšati moji raniji radovi. U mojim djelima o Mediteranu ili o kapitalizmu nazreo sam Francusku izdaleka, ponekad iz velike daljine, kao određenu realnost, ali realnost u krugu drugih, sličnu drugima. ³ Dakle, ako i stižem kasno u taj krug koji mi je veoma blizak, stižem s osjećajem jasne ugode: povjesničar je, zapravo, kod kuće tek kad se bavi poviješću vlastite zemlje, on gotovo instiktivno shvaća njezina skretanja, meandre, originalnosti, slabosti. Kolikogod učen bio, on nema takvih aduta kada se nastani kod nekoga drugog.

Valja se dakle pročitati od svojih strasti, strasti koje pripadaju našem biću, našim društvenim pozicijama, našim iskustvima, našim eksplozijama negodovanja ili našim zanosima, našim osobnim »jednadžbama«, samom tijeku našeg života, mnogostrukim insinucijama naše epohe – što zacijelo nije uspjelo (iako on vjeruje da jest) Hippolyteu Taineu u djelu *Korijeni suvremene Francuske*, ⁴ to je velikim dijelom učinio Alexis de Tocqueville u svojoj izvršnoj knjizi *L'Ancien Régime i francuska revolucija*. ⁵ Što se mene tiče, nadam se da sam kadar učiniti to dosta pristojno.

Pa ipak, je li bilo razumno dodati još jedan broj beskrajnoj seriji povijesti Francuske, *Riznici povijesti Francuske*, kako je G. Corrozet nazvao svoje djelo? Već potkraj 15. stoljeća Robert Gaguin dao je svojoj zbirci naslov *More kronika i povijesno ogledalo Francuske*! Danas bi trebalo govoriti o oceanu. A sve te povijesti koje su nam nadohvat ruke dobre su, često vrlo dobre. Micheletova je nenadmašna. ⁶ Lavisseeva, ⁷ koja se sada ponovno objavljuje, nezaobilazna. ⁸ Ona Roberta Philippea izvrstan je priručnik. ⁹ Čak i kraće skice imaju u mojim očima veliku vrijednost. Često ću se pozivati na njih, ne bez koristi.

Primjerice *Povijest Francuske* Jacquesa Madaulea, koja me očarava svojom uravnoteženošću; ¹⁰ kao i eseji Luciena Romiera, ¹¹ Nicolaja Iorge, ¹² Ernsta Curtiusa, ¹³ Eugèna Cavaignaca; ¹⁴ tako i onaj *Nacrt za povijest Francuza u njihovoj želji da stvore naciju* od Juliena Benda 1932; pa izgubljena knjiga Luciena Febvrea *Čast i domovina*, prema nižu predavanja koja je održao u Collège de France 1946. i 1947, i čiji sam dovršeni rukopis imao u rukama u kolovozu 1956. Na sreću, poznata mi je poruka te knjige. Da i ne govorim o naprosto fantastičnoj gomili te-

za, knjiga, studijai članaka koji su se u posljednjih deset godina pridružili našem više nego značajnom poznavanju prošlosti naše zemlje.

Mnoge su druge knjige, iako prijeporne na planu erudicije, našle mjesto u mojoj lektiri – većinom eseji koji imaju tu prednost što otvaraju daleke perspektive, što nas oslobađaju od beskrajnih sekvenci »događajnosti«. I čak sam s osobitom sklonošću ili sa slabošću (kako vam drago) prihvatio stanovit broj pamfleta, aberantnih knjiga koje imaju tu prednost da nas izvlače iz naših sigurnosti, iz naših navika, da nas potiču na kontroverzu i na plodnu sumnju, jer mijenjaju ili nijansiraju naša stajališta, ako ih već ne postavljaju naglavce.

Ali ponovimo naše pitanje: je li trebalo dodati još jedan naslov beskrajnoj bibliografiji? Zapravo mislim da me je, usprkos teškoćama, ovaj pothvat osvojio zbog istih razloga koji su, prije tridesetak godina, inspirirali Luciena Febvrea za projekt *Povijesti Francuske* na kojoj, na žalost, nije imao vremena ozbiljno raditi; poziv povjesničara toliko se duboko promijenio u toku posljednje polovice stoljeća da su se slike i problemi prošlosti modificirali sami od sebe, i to stubokom. Sada se sve to, neizbježno, smirilo, ali, drugim riječima: vrijedilo je truda da saznamo na čemu smo zapravo. To više što definirati prošlost Francuske, budući da je prošlost pouka i ujedno vrijedna sastavnica našega života, znači smjestiti Francuze u njihovo vlastito postojanje. »Bilo bi prijeko potrebno«, piše mi jedan prijatelj povjesničar, »izvući našu povijest iz zidova – morao bih reći zidina – u koje su je toliki drugi zatvorili.« ¹⁵

To revolucionarno otvaranje, koje najčešće znači brutalno stavljanje pod znak pitanja, prije svega je posljedica upada raznih društvenih znanosti u slabo čuvano područje povijesti: geografije, političke ekonomije, demografije, politologije, antropologije, etnologije, socijalne psihologije, proučavanja kultura, sociologije... Povijest se izložila mnogostrukim osvjetljenjima; prihvatila je niz novih ispitivanja. Poteškoća (koje povjesničari nisu uvijek svjesni) sastoji se u tome što se nijedno od tih osvjetljenja ne bi smjelo ostaviti po strani. Čak i ako u praksi nitko od nas nije sposoban za taj mučan posao, obvezani smo govoriti o globalnosti, o »povijesnoj totalizaciji«, ¹⁶ potvrditi da je »totalna povijest jedina stvarna povijest«, ¹⁷ ili da je, kako je već govorio Michelet, »sve solidarno sa svime, sve povezano sa svim«. ¹⁸

Ali ako prošlost Francuske treba ispitati s obzirom na sva gledišta raznih društvenih znanosti, povjesničar je eto osuđen uputiti se stazama koje nije dovoljno upoznao. Problematika koja se obrađivala malo ili nikako odvući će ga bog zna kamo, a postoji opasnost da rezultati iznenade, ozlovolje ili skandaliziraju čuvare usvojenih lekcija. Jednostavna teza da se u našim očima jedinstvo Francuske, naravno ne i njezina povijest, ne afirmira zaista ni s Ivanom Orleanskom, ni čak potpuno s francuskom revolucijom, nego bez sumnje s kasnim željezničkim vezama koje su u ono doba bile čudesne i sa širenjem osnovne škole – ta će teza više iritirati nego uvjeriti. Pa ipak! *Moderna* ideja domovine jedva se pojavljuje u 16. stoljeću; nacija je upoznala svoju prvu eksplozivnu formu s Revolucijom; riječ *nacionalizam* pojavljuje se kasno, ispod Balzacova pera... ¹⁹ A tada još ništa nije zaista dovršeno.

Očigledno je da nacija koja se stvara, ili koja se preoblikuje, nije jednostavan lik, »osoba« kako je pjesnički govorio Michelet. ²⁰ Ona je mnoštvo realnosti, mnoštvo živih bića koje slabo obuhvaća nit kronološke povijesti svedene na »male dane«, »male tjedne«, »male godine«. Ograničiti se na kratko vremensko razdoblje ljupki je nedostatak povijesti-pričanja, onog »feljtona povijesti Francuske«, kako kaže Jacques Bloch-Morhange, ²¹ koji smo kao djeca naučili napamet, i to ne bez ga-

nuća, iz nezaboravnih stranica Malet-Isaaca.²² Ali za onoga koji više nije dijete to je drugi oblik povijesti, ispisan u duljim razdobljima vremena, koji omogućuje da se oslobode nevjerojatne nakupine, amalgami i iznenađujuća ponavljanja proživljenog vremena, goleme odgovornosti mnogostoljetne povijesti, fantastična masa koja u sebi nosi uvijek živo nasljeđe, najčešće nesvjesno, a koje dubinska povijest otkriva onako kako je psihoanaliza jučer otkrila plimu nesvjesnog. Arnold Toynbee pretjerivao je pišući: »Četiri ili pet stoljeća (nakon Kolumba i Vasca de Gamae) trenutak su na ljestvici vremena.«²³ On je pretjerivao, to je sigurno, ali je opravdano raskinuo s apsurdno ograničenim vremenskim mjerenjem. Predano se, dakle, radujem što povjesničari danas odvažno proširuju svoje kronološke mjere i daju se u potjeru »za tako reći neslužbenim i nepriznatim aspektima života ljudi« – posuđujem tu rečenicu od Malinowskog²⁴ – pa bili oni i pasionirani poput Pierrea Bonnauda »težinom podrijetla«. Ali da se u tome uspije, treba, kao bogatom sirovinom raspolagati preobiljem proživljenog vremena. *Dugo trajanje* nameće svoje usluge.

Citirao sam malo prije *Porijeklo suvremene Francuske* Hippolytea Tainea i *L'Ancien Régime i francuska revolucija* Alexisa de Tocquevillea. Njihova urođena mana, ako smijem tako reći o djelima kojima se divim, jest upravo to što prihvaćaju da Francuska počinje u 18. stoljeću s epohom prosvjetiteljstva, da se ona rađa iz dramatičnog iskušenja kojemu ju je podvrgnulo nasilje francuske revolucije – one Revolucije s velikim R koja je bila još jučer, a da toga mi povjesničarski šegrti nismo bili uvijek svjesni, neka vrsta Biblije, angažmana, ideološke reference. Protestiram, naravno, protiv te pobožnosti, kao i protiv svake druge pobožnosti ili retrospektivne idealizacije. Ali još više prosvjedujem protiv skraćivanja kronoloških dimenzija koje ona za sobom povlači: L'Ancien Régime, francuska revolucija, bliski su događaji, gotovo suvremeni... Pružimo li ruku, dodirnut ćemo ih. Međutim, riječ je o tome da treba solidarno u pitanje dovesti svu punoću povijesti Francuske, od doba koje prethodi rimskom osvajanju Galije pa do danas. Francuska Luisa XVI. već je, više nego sigurno, vrlo stara »osoba«. Dakle, zažalimo uzgred što lijepa i monumentalna knjiga Théodorea Zeldina *Povijest francuskih strasti* počinje godine 1848.²⁵ Jesmo li tako mladi? Jesmo li se mi, i naše strasti s nama, tek rodili? Protestirajmo također protiv tako inteligentnog sociologa i ekonomista kao što je Robert Fossaert kada skuplja povijest Francuske onako kao što se stisne harmonika: »Galija«, piše on, »mistična poput janjeta, nema gotovo nikakve veze s našom zemljom koja se nije pojavila iz dubine vjekovâ, već je rođena u povijesti.«²⁶

Kao da povijest ne ponire do dubine vjekovâ, kao da prehistorija i historija ne tvore jedinstveni proces, kao da se naša sela nisu ukorjenjivala u naše tlo već od 3. tisućljeća prije Krista, kao da Galija nije unaprijed ocrtavala prostor na kojem će rasti Francuska, kao da prijelaz malih germanskih naroda preko Rajne u 5. stoljeću – malih skupina ljudi ali koji ostaju po strani od Galije i njezinih vladržbina i tako zadržavaju svoj jezik – nije činio, na udaljenosti stoljeća i stoljeća, živu suvremenu nit (pogledajte, na primjer, Belgiju koja je lingvistički rascijepljena na dvoje), kao da u našoj krvi, u našem životu retrospektivna hematologija²⁷ ne bi otkrivala sâm trag dalekih »barbarskih invazija«, kao da vjerovanja, kao i jezik, ne dolaze do nas iz tamnih stoljeća najdalje prošlosti... Eto, upravo tu povijest, skrivenu, mutnu, nasmrtnu tešku, ova knjiga želi, ako je moguće, iznijeti na svjetlo dana.

Jednako tako sadašnji francuski prostor, »heksagon«, nije jedina mjera na koju bi se trebalo obazirati: ispod njega postoje pod-mjere: regije,

provincije, »zemlje« koje su dugo zadržale, a čuvaju i danas, stanovitu autonomiju; iznad njega je Evropa; iznad Evrope, svijet. Marc Bloch je tvrdio: »Ne postoji povijest Francuske, postoji jedna povijest Evrpe«;²⁸ ali preuzimajući jednu drugu njegovu izjavu: »Jedina stvarna povijest jest opća povijest«,²⁹ mogli bismo dodati: »Ne postoji povijest Evrope, postoji povijest svijeta!« »Ne zamišljam heksagon drukčije«, pisao je Paul Morand, »nego kao ucrtan u sferu.«³⁰

Zapravo su Evropa, svijet, aktivni činioci naše prošlosti; oni nas guraju, ako je prilika i drobe. A mi prema njima, jesmo li i mi sami nevini? Riječi Edgara Quineta: »velika je slava modernih naroda što su zamislili univerzalnu povijest«,³¹ imale su vremena, od kada ih je napisao god. 1827, upiti mnogo dvosmislenosti. Ali mora biti jasno da ni za koju naciju obavezni i sve teži i teži dijalog sa svijetom ne povlači eksproprijaciju, brisanja vlastite povijesti. Ima miješanja ali ne stapanja. »Je li najradikalnija promjena do koje je došlo u Francuskoj«, piše T. Zeldin, »činjenica da su Francuzi izgubili kontrolu nad svojom sudbinom?«³² Sigurno nije. Ta ambivalentnost povijesti Francuske, pomiješane, što se tiče jednog dijela njezine površine i volumena, sa sudbinama svijeta i Evrope, unaprijed mi je jako smetala u mojim planovima. Pa ipak nepotrebno. Jer primijetio sam, uzgred, da je francuska povijest sama po sebi čudesno sondiranje, rasvjetljivanje, osim vlastitih avantura, ujedno i hoda Evrope i svijeta.

Dakle, dugo trajanje (prije svega, nadasve ono), heksagon, Evropa, svijet, to su prostorne i vremenske dimenzije kojima ću se služiti. Te dimenzije omogućuju, kroz vrijeme i prostor, nužne usporedbe, neku vrstu *eksperimentiranja*, hoću reći iskustava izvedenih prema pretpostavljenom razlogu, i koje mogu ponoviti po svojoj volji varirajući elemente što ih želim proučavati. Pogled na prošlost Francuske nudi se tako kao laboratorij iskustava, »međuprostornih i međuvremenskih«³³ usporedbi koje su nas kadre staviti u perspektivu kontinuiteta, tendencijskih pravila (ne kažem *zakona*), ponavljanja koja od te dubiske povijesti čine retrospektivnu sociologiju, prijeko potrebnu uostalom svim društvenim znanostima. Jean-Paul Sartre nije oklijevao reći da »pomoću povijesti dijalektika i ljudska *praxis* dosežu svoj apogej. Sama sociologija i nije ništa drugo nego privremeni trenutak povijesne totalizacije.«³⁴ A zar nije Emile Durkheim predviđao »da će doći dan kada će se povijesni i sociološki duh razlikovati samo u nijansama«?³⁵ To još nije tako. Ali da bismo pokušali ostvariti takav susret, jedina je mogućnost: *komparativna* povijest, povijest koja će biti u potrazi za *sličnostima* – istinski uvjet svake društvene znanosti.

Iz poglavlja u poglavlje pokušao sam dakle gledati čitavu povijest Francuske pod uzastopnim osvjetljenjem raznih humanističkih znanosti. Nabrojimo ih još jednom: geografija, antropologija, demografija, politička ekonomija, politologija ili politička nauka, proučavanje kultura i mentaliteta (može li se reći kulturologija?), sociologija, međunarodni odnosi (u Francuskoj i izvan nje)...

Zacijelo to nije povod razumljiv sam po sebi, nego izazov. Svaka humanistička znanost ima svoj prostor, svoju lepezu objašnjenja. Pa ipak svaka od njih implicira ukupnost društvene realnosti, ili pak, jednostavno, supstancu svih ostalih društvenih znanosti. Svaka od njih, određena sama sobom, nadodređena je izvana; zona koju osvjetljuje dodiruje zone ostalih. Gledati Pariz s visine Tornja na Montparnasseu u ili s vrha Notre-Dame ne znači otkriti isti horizont, ali se grad svaki put pojavljuje pred nama u svojoj cjelovitosti. Zapravo svako traganje – svako traženje istine – jest totalizirajuće, kako kaže Robert Fossaert, ono implicira ukupnost društvenog.³⁶ Tako da i ne postoji humanistička znanost koja ne bi generalizirala. Kako onda, povijest ne bi to bila više od bilo

koje druge, povijest koja, okrenuta prošlosti, u odnosu na sadašnjost jedina ispituje ukupnost društvenih znanosti?

Naš je izazov istodobno i prednost i opasnost. Svaki nam se put, doista, predočuje cijela povijest Francuske, prelazi granice svakog unaprijed određenog područja. Nemoguće je stoga izbjeći ponavljanja već rečenog, iz poglavlja u poglavlje, iako ono što je već rečeno nikada nije ponovljeno na jednak način; čak ako promatranje napreduje u ponovnom nalaženju istih procesa kojima se pristupilo drukčije. Napokon, moja je obveza bila reći, i samo to, ono što vidim i ono za što sam, jednom vidjevši, vjerovao da razumijem. Kako sam mogao, govoreći na primjer o geografiji, ne govoriti o ekonomiji ili o društvu, ili o politici, ili o antropologiji itd.? Ukupnost onoga što možemo promatrati tvori jedinstvenu masu koju treba strpljivo osvijetliti, paleći i gaseći svoju svjetiljku. Bez prevelikog oklijevanja ja sam se dakle prepustio promatranju, direktnom komentaru, ne mareći jesam li ili nisam na liniji naših znanstvenih kategorija – kategorija koje smo, uostalom, umjetno stvorili.

Druga poteškoća, ali prije svega za čitatelja, jest to što moja rasprava neprestano miješa prošlost daleku i manje daleku, prošlost i sadašnjost. To zbog toga što prošlost, ako je od sadašnjosti dijele prepreke, brda, planine, pukotine, razlike, posjeduje, da bismo do nje doprli, svoje ceste, putove, svoje infiltracije: ona lebdi oko nas nepriznata i insinuantna, uhvaćeni smo u nju a da toga i nismo svjesni. »Prošlost podiže do nas svoje plime«, piše jedan sociolog, »i nijedna se pojava ne može zamisliti bez nje.«³⁷ Upravo su te plime, te duboke struje prošlosti Francuske, ono što pokušavam otkriti, slijediti, da bih mogao suditi o tome kako se bacaju u sadašnjost, poput rijeke u more.

Naslov nekog djela nikada nije potpuno neutralan. Pa jesam li onda imao pravo nasloviti ovu knjigu *Identitet Francuske*? Ta me riječ osvojila, ali me u toku godina nije prestala mučiti. Naslov sam po sebi iznova postavlja, indirektno, sve probleme koje sam upravo izložio i dodaje nekoliko drugih. Njegova je ambivalentnost očita: on jest čitava serija pitanja; odgovorite li na jedno, odmah se postavlja drugo, i tome nema kraja.

Što onda razumjeti pod identitetom Francuske, ako ne neku vrstu superlativa, ako ne središnju problematiku, ako ne Francusku koja je sama uzela sudbinu u svoje ruke, ako ne živi rezultat onoga što je beskrajna prošlost strpljivo nataložila u sukcesivnim slojevima, kao što je neprimjetno taloženje morskih sedimenata stvorilo snagom trajanja moćne slojeve zemljine kore? Ukratko, talog, amalgam, dodavanja i miješanja. To je proces, borba protiv samog sebe, proces predodređen da se nastavlja. Kad bi se zaustavio, sve bi se srušilo. Jedne nacije može biti jedino po cijenu da bez kraja istražuje samu sebe, da se transformira u smjeru svoje logične evolucije, da se suprotstavlja drugoj bez oklijevanja, da se identificira s onim najvrednijim osnovnim od čega se sastoji, u skladu s tim da se prepoznaje u predodžbama, u lozinkama koje su poznate upućenima (bilo da je riječ o eliti ili cijeloj masi zemlje, što nije uvijek slučaj). Prepoznati se posredstvom tisuća testova, vjerovanja, govora, alibija, širokog nesvjesnog bez obala, tamnih stjecanja, ideologija, mitova, fantazama... Uostalom, svaki nacioalni identitet implicira nužno stanovito nacionalno jedinstvo, on je poput refleksa, transpozicije, uvjeta.

Te napomene unaprijed savjetuju da zaziremo od svakog govora koji bi bio odviše jednostavan: sigurno je uzaludno svoditi Francusku na jednu raspravu, jednu jednadžbu, jednu formulu, jednu sliku, jedan mit, kao što dopušta naslutiti, na primjer, knjiga Raymonda Rudorffa koja razo-

čarava: da bi ružno govorio o našoj zemlji, on ipak ne izriče istine o njoj.³⁸

Zaista, tko od nas Francuza nije postavljao i ne postavlja sebi pitanja u vezi s našom zemljom danas, a još više u tragičnim trenucima koje je naša sudbina neprekidno prolazila u cijelom toku svoga puta? Te su katastrofe za nas svaki put široke razderotine povijesti, kao za vrijeme avionskih letova danas one rupe, ti nagli izvori svjetlosti kroz punoću oblaka, u dubini kojih se nazire zemlja. Naša je povijest ispunjena užasnim katastrofama, ponorima, izvorima tužne svjetlosti; to su, da ne idemo predaleko u prošlost, 1815, 1871, 1914... To je 1940. kada zvono po drugi put zvoni za nas oko Sedana; kada se priprema, u strašnom neredu poraza, drama Dunkerquea... Istina je da te strašne rane s vremenom zacjeljuju, gube se, zaboravljaju – to je imperativno pravilo svakog života kolektiva: nacija nije ličnost, nije »osoba«.

Doživio sam te slomove. Tako sam se sudario, kao mnogi drugi, s tim pitanjima onog ljeta 1940. koje je, ironijom sudbine, bilo raskošno, blistavo od sunca, cvijeća, radosti življenja... Mi pobijeđeni, na nepravdom putu ropstva koje se odjednom otvorilo, bili smo izgubljena Francuska, poput prašine koju vjetar odnosi s hrpe pijeska. Prava Francuska, potisnuta u stranu, duboka Francuska ostajala je iza nas, ona je preživljavala, ona je preživjela. I ako ljudi sutra ne upotrijebe svoju dijaboličnu destruktivnu snagu, ona će nadživjeti naše nesigurnosti, naše egzistencije, jednu povijest dramatično prepunjenu događajnošću, opasnu povijest koja svakog dana pleše pred našim očima kao vatra, što pucketa prijeteca, ali prolazna... Od toga već dalekog razdoblja nisam prestao razmišljati o toj dubinskoj Francuskoj, koja kao da se uvukla u samu sebe, koja teče već prema nagibima svojstvenima njezinoj povijesti, osuđena da se nastavlja pa bilo što bilo. Iz te je fascinacije rođen ambivalentan naslov na koji sam se malo-pomalo navikao.

Jedan me primjer pratio na tom putu. Španjolska je poznavala također tragedije i strašna iskušenja (čitalac možda zna da je Španjolska mnogo značila u mom životu). Godine 1898. nepravdom rat protiv SAD ošinio ju je pretjeranom žestinom: odjednom joj je oteo ono što je ostalo od starog imperijalnog srca, lišavao ju je ideje o njezinoj veličini, uništio je ekran, alibi. U te okolnosti treba smjestiti pasioniranu reakciju intelektualaca nazvanih »generacija 1898«, koji su se odjednom suočili sa sudbinom svoje zemlje. Odgovor Miguela de Unamuna jest knjiga o *Biti Španjolske*;³⁹ Angel Ganivet tražio je kulu bjelokosnu u svom *Ideariumu*;⁴⁰ Ortega y Gasset doživjet će je mnogo kasnije kao »beskičmeno« tijelo, pesimističnu sliku, nepodnošljivu.⁴¹

Veselio me da se u duhu umiješam u tu slavnu grupu, da dijelim njihove reakcije. Ali ostat ću daleko od njihovih lekcija. Ja ne vjerujem, ponavljam, u jednu »bit« Francuske (ni uostalom Španjolske); ne vjerujem ni u jednu jednostavnu formulu. Ne vjerujem također u vrijednost riječi i koncept dekadencije. Predlažem samo da vodim razumno istraživanje, kojem će biti stran svaki apriorizam, koje ću sukcesivno voditi s nekoliko poznatih točaka promatranja, da bih, polazeći od njih, pokušao shvatiti kako se duga povijest Francuske organizira u dubini, kako se prepušta svojim tokovima i tokovima svijeta. Neću u to unijeti odviše srca...

Identitet Francuske dijeli se na četiri velika dijela: I. *Prostor i povijest* (pod znakom geografije); II. *Ljudi i stvari* (demografija i ekonomska politika); III. *Država, kultura, društvo* (u kojem su svoj prilog dale politologija, proučavanje kulture, sociologije); IV. *Francuska izvan Francuske*, koji nadilazi uobičajeno svjedočanstvo povijesti međunarodnih odnosa i služi kao zaključak cijelom djelu.

U tom slijedu ne treba zamišljati previše logičan razvoj. Ipak, kao što je slučaj: s naslovom, plan nekog djela nije nikada sasvim neutralan. Bismo li mogli nekažnjeno pomaknuti njegove elemente, kao u cirkularnim permutacijama tradicionalne geometrije? Georges Gurvitch smatrao je da svako istraživanje polazi, ili bi trebalo da polazi, od jednostavnog, od onoga što se razumije bez prevelikog napora, prema onom što se otkriva malo-pomalo i sa sve većim poteškoćama.⁴² To bi značilo ići od jednostavnog prema složenom, od površinskog prema dubinskom...

Jesam li u potrazi za identitetom Francuske nesvjesno postupio tako? Geografija je primjerno konkretna operacija: otvoriti oko, krenuti od onoga što se vidi, od onoga što svatko može vidjeti; to ipak u principu nije posao kojemu nema kraja. Demografija je nova znanost, zabavljena sama sobom, ali još ipak lako pristupačna. Ekonomija, najznanstvenija od humanističkih znanosti, jest skup pravila koja može ponovo upotrijebiti svaki dobronamjeren povjesničar. S državom se stvari kompliciraju. S civilizacijom, sveprisutnom infiltracijom i difuzijom, još je gore. S društvom koje mi, humanističke znanosti, ne uspijevamo definirati – dakle dominira – iskušenje postaje još teže. Pa ipak, nisam li s posljednjim djelom *Francuska izvan Francuske* ponovo na čvrstom terenu? Nije li to tema koju je tradicionalna povijest obrađivala do iscrpljenja svojih snaga? To je istina, ali mi danas više ne vidimo stvari istim okom kao jučer. Što se mene tiče, čak sam se malo-pomalo uvjerio da je sudbinu Francuske prije svega dio sudbine svijeta, i to ne samo danas kada se svjetske snage koaguliraju, učvršćuju oko nas, zatvaraju nas, svidalo nam se to ili ne! Bijaše to tako već i jučer: sjetite se Galije koju su osvojili Rimljani – »najveća katastrofa naše povijesti« – prema Ferdinandu Lotu;⁴³ pomislite na Francusku bačenu zajedno s Evropom na ceste križarskih ratova; na Francusku zahvaćenu, preoblikovanu, inferioriziranu kapitalističkom privredom koja se uspostavlja nad Evropom već prije 16. stoljeća; pomislite na Francusku na uznemirenim i nesigurnim vodama sadašnje povijesti svijeta...

I tako, prošlost i sadašnjost neodvojiv su par, dijabolični. Treba mu dodati budućnost: »Povijest je«, piše Julien Gracq, »postala u *biti* (to sam ja podvukao) posljednje upozorenje koje Budućnos šalje Sadašnjosti.«⁴⁴ A to je Jean-Paul Sartre rekao na svoj način: »Dijalektika se kao kretanje stvarnosti uništava ako vrijeme nije dijalektično, to jest ako se ne dopušta određena aktivnost budućnosti kao takvoj.«⁴⁵ Ukratko, sadašnjost nema konzistentnosti osim ako je produžena prema budućnosti, kada prelazimo »prag današnjice«.⁴⁶

Eto dakle povijesti pozvane da napusti mirnoće retrospektivnog kako bi ih zamijenila nesigurnostima »prospektive«. Ali nije li prirodni pokret povijesne refleksije prijeći, kako je govorio Joseph Chappey, »iz jedne prave vidljive historičnosti prema pravoj skrivenoj historičnosti«,⁴⁷ ili historičnosti koja nadolazi? Kada sebi postavljam pitanja o identitetu naše zemlje, promatranom prije svega u punoći njezine povijesti, ne uznemirujem li se ja to, ne postavljam li sebi pitanja radi Francuske sutra? Kontradiktorne snage jučerašnje i današnje u međusobnom su srazu, ne prestaju stvarati, biti dubinska povijest iz koje Francuska proizlazi. Te će snage postojati i sutra, snage na kojima se sve izgrađuje i na kojima se sve može uništiti, nekom prilikom, a da ne shvatimo uvijek prave razloge, i još manje precizni trenutak.

Na sreću, dijelovi koji slijede, II. *Radanje Francuske* i III. *Sudbina Francuske*, ne zaptijevaju prethodnih objašnjenja i opravdanja. U njima ću kronološki preuzeti probleme koje su prije mene obrađivali svi

povjesničari, čak ako i odgovori koje dajem nisu potpuno i njihovi. No nije li to pravilo igre? Bilo kako bilo to će biti način da upotrijebim akumuliranu »riznicu« francuske povijesti. Da isplatim dugove. Da idem do kraja osnovnog uloga ovoga djela. Jer ako *identitet* Francuske, kojim započinje naše istraživanje, bar donekle objašnjava sudbinu Francuske, ako konstituira njezine prave temelje, moja je oklada dobivena, gotovo dobivena. I smjer je moga napora, ako ništa drugo, opravdan.

*Les Ponthieux (Haute-Savoie),
2. listopada 1981.*

Treba vjerovati da pisac nikada ne završava predstavljanje knjige čitaocu. Je li to možda zato da je zadrži malo duže kraj sebe? Progonjen prijeteljskim i upornim pitanjima Jean-Claudea Bringuiera u vezi s dugim ekspozicijom na televiziji (u kolovoza 1984), morao sam priznati da sam započeo ovu *Povijest Francuske* ne samo zbog razloga koje sam naveo, već također da samom sebi dokažem kako je forma povijesti koju proklamiram opravdana na primjeru pristupačnom široj publici. Nije dovoljno posjedovati pravi ili barem razuman pristup problemima, potrebno ga je iskušati na činjenicama. A to jedan mladi povjesničar kaže na svoj način, ali, čini mi se, jasno: »Sistematičko se povlači pred empiričkim.«⁴⁸ Možda ću tako moći dvaput upaliti svoju svjetiljku: na planu opće i teorijske povijesti i na planu povijesti Francuske, koje su mi, i jedna i druga, prirasle srcu.

Taillet, 11. srpnja 1985.

Prevela Smilja Franković-Karaman

Bilješke

1
Jean-Paul SARTRE, *Critique de la raison dialectique*, I. str. 29.

2
Charles PÉGUY, *Avertissement; Petites garnisons. La France vue de Laval u: Cahiers de la Quinzaine*, 12. svezak; 5. serija, 1904. str. 9; citirao Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen. The Modernization of rural France, 1870–1914*, 1977, str. 3; objavljeno na francuskom pod naslovom: *La Fin des terroirs: la modernisation de la France rurale, 1870–1914*, 1983.

3
Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. 1949, 1966, 1976; *Civilisation matérielle et capitalisme*, 1967; *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIes.*, 1979, 3 vol.

- 4 Hippolyte TAINÉ, *Les Origines de la France contemporaine*, 1875, ponovo objavljeno 1972, str. 6: »Bijah pred svojom temom kao pred metamorfozom nekog insekta.«
- 5 Alexis de TOCQUEVILLE, *L'Ancien Régime et la Révolution Française*, 1. izdanje 1856, 1952–53, ponovo objavljeno 1960, 1963.
- 6 Jules MICHELET, *Histoire de France, 1833–1867*, 17 vol.; ponovo objavljeno Flammarion, 1983–1989, 40 vol.
- 7 Ernest LAVISSE, *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la Révolution*, 9 tomova u 18 vol., 1903–1911.
- 8 Ernest LAVISSE, *Louis XIV*, Tallandier, 1978, 2 vol.
- 9 *Histoire de la France*, urednik kolekcije Robert PHILIPPE, 1970–1973.
- 10 Jacques MADAULE, *Histoire de France*, 3 vol., 1943, 1945, 1966.
- 11 Lucien ROMIER, *L'Ancienne France, des origines à la Révolution*, 1948; *Explication de notre temps*, 1925.
- 12 Nicolas IORGA, *Histoire du peuple français*, objavljeno na rumunjskom 1919.
- 13 Ernst Robert CURTIUS, *Essai sur la France*, francuski prijevod 1941.
- 14 Eugène CAVAIGNAC, *Esquisse d'une histoire de France*, 1910.
- 15 Claude-Frédéric LÉVY, pismo od 14. rujna 1981.
- 16 Jean-Paul SARTRE, *Les Temps modernes*, listopad 1957, str. 681.
- 17 Pierre GOUBERT, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, 1960, str. 359.
- 18 Paul LEUILLIOT, *L'Alsace au début du XIXe siècle*, III, 1960, str. 340.
- 19 Jean LESTOCQUOY, *Histoire du patriotisme français des origines à nos jours*, 1968, str. 14. U vezi s kasnom pojavom koncepta nacije vidjeti: Eugen WEBER, *La Fin des terroirs*, francusko izdanje, poglavlja VII i XVIII.
- 20 Jules MICHELET, *Oeuvres complètes*, ponovno izdanje op. cit., IV, 1974, str. 383.
- 21 Jacques BLOCH-MORHANGE, u: *Informations et conjoncture*; Henri MENDRAS piše, u vezi s njim: »Elementi nacionalne sage koju smo naučili u osnovnoj školi.« U: *La Sagesse et le désordre*, France 1980, str. 35.
- 22 MALET i ISAAC, ponovo objavljeno pod naslovom *L'Histoire*, Marabout, 1980, 4 vol.
- 23 Arnold TOYNBEE, *La Civilisation à l'épreuve*, 3. izdanje, 1951, str. 75.
- 24 Citirao Roger BASTIDE, *Sociologie et psychanalyse*, 1972, str. 162.
- 25 Théodore ZELDIN, *Histoire des passions françaises, 1848–1945.*, 5 vol. Francuski prijevod 1978–1979.
- 26 Robert FOSSAERT, *La Société*, II. *Les Structures économiques*, 1977, str. 447.
- 27 M. BORDEAUX, *Voies ouvertes à l'histoire des coutumes par l'hématologie géographique*, u: *Annales E.S.C.*, studeni – prosinac 1969, str. 1275–1286.
- 28 Marc BLOCH, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, 1949.
- 29 Citirao Emile CALLOT, *Ambiguïtés et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, 1962, str. 121.
- 30 Paul MORAND, *Venises*, 1971, str. 101.
- 31 Edgar QUINET, uvod u: Johann G. von HERDER, *Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité*, I, 1827, str. 7.
- 32 Théodore ZELDIN, *Français, vous êtes comme ça!* Paris-Match, 30. svibnja 1980.
- 33 D. LANDES i C. FOHLEN, *Formation du capital dans les premières étapes de l'industrialisation*, uvod u: *Deuxième Conférence internationale d'histoire économique*, 1962, str. 565.
- 34 Jean-Paul SARTRE, *Critique de la raison dialectique*, op. cit., II. *Du groupe à l'histoire*, 1960, str. 557, 755, citirao Georges GURVITCH. *Dialectique et sociologie*, 1962, str. 163.
- 35 Emile DURKHEIM, *Sociologie et sciences sociales*, u: *De la méthode dans les sciences*, Paris 1909, objavio ponovo Jean-Claude FILLOUX. *La Science sociale et l'action*, 1970, str. 157, bilj. 1.
- 36 Robert FOSSAERT, *La Société*. I. *Une théorie générale*, 1977, str. 32.
- 37 Fernand DUMONT, *Anthropologie*, 1981, str. 17.
- 38 Raymond RUDORFF, *Le Mythe de la France*, 1971.
- 39 Miguel de UNAMUNO, *L'Essence de l'Espagne*, preveo Marcel BATAILLON, 1923.
- 40 Angel GANIVET GARCIA, *Obras completas*, I, *Granada la Bella, Idearium español*, 1943.
- 41 José ORTEGA y GASSET, *España invertebrada*, 1934.
- 42 Georges GURVITCH, *La Vocation actuelle de la sociologie*, 1963, I, str. 73.
- 43 Ferdinand LOT, *La Gaule*, 1947, str. 170.
- 44 Julien GRACQ, *Lettrines*, 1974, II, str. 71.
- 45 Jean-Paul SARTRE, u: *Temps modernes*, rujan 1957, str. 403, bilj. 3.
- 46 Posudio sam tu lijepu frazu od Michela Larana, simpatičnog i izvrsnog specijalista stare i moderne Rusije, prerano nestalog... ali ne mogu više naći reference u njegovu djelu.
- 47 Joseph CHAPPEY, *Histoire de la civilisation en Occident*, I, *La Crise de l'histoire et la mort de l'idée de civilisation*, 1958, str. 38.
- 48 Peter KRIEDTE, Hans MEDICK, Jürgen SCHLUMBOHM, *Industrialisierung vor der Industrialisierung*, 1977, str. 21.

Zahvaljujem na dragocjenim savjetima prof. dr. Augustu Kovačecu, koji je pregledao prijevod.